

УДК 65.012.123

Калабухова С.В., к.е.н., професор (ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», м. Київ)

ГНОСЕОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Розглянуто теорію пізнання аналітичної діяльності. Запропоновано нову парадигму економічного аналізу у напрямку поєднання методологічного, організаційного й технологічного забезпечення інформаційно-аналітичної роботи для прийняття оптимальних управлінських рішень. Ключові слова: аналітична діяльність, економічний аналіз, інформаційно-аналітичне забезпечення управління, суб'єкти підприємництва.

Рассмотрена теория познания аналитической деятельности. Предложена новая парадигма экономического анализа в направлении сочетания методологического, организационного и технологического обеспечения информационно-аналитической работы для принятия оптимальных управленческих решений.

Ключевые слова: аналитическая деятельность, экономический анализ, информационно-аналитическое обеспечение управления, субъекты предпринимательства.

The theory of cognition of analytical activity is considered. The new paradigm of economic analysis is offered in direction of combination of the methodological, organizational and technological providing of information and analytical support for management of optimum administrative decisions. Keywords: analytical activity, economic analysis, information and analytical support for management, business.

Аналітична діяльність відіграє важливу роль в усіх без винятку сферах людського життя. Складність і неоднозначність процесів, що відбуваються у світі, розмаїття й надмірність інформації, необхідність її відбору, відсутність достовірного знання є передумовами застосування аналітичної діяльності в повсякденному житті, вона стає важливою рисою сучасного суспільства.

Кожне підприємство прагне мати якісну та чітко організовану систему інформаційно-аналітичного забезпечення прийняття рішень на всіх рівнях управління. Для цього інформаційна система повинна забезпечувати керівництво аналітичною та фактографічною інформацією універсального, галузевого й проблемно-тематичного змісту.

Аналітичні інструменти дають можливість досліджувати економічну реальність. При застосуванні гносеологічного підходу стає можливим з'ясувати, які суттєві проблеми покладено в основу формування наукового знання про аналітичний механізм управління суб'єктами підприємницької діяльності. В сучасних умовах господарювання різко змінюється саме сприйняття аналітичної діяльності як об'єкта гносеологічного дослідження.

Про актуальність питання інформаційно-аналітичної діяльності в сучасних умовах господарювання свідчить значна кількість наукових праць. Це роботи вітчизняних та зарубіжних авторів, зокрема Гондюла В.П., Демидова В.В., Кузнєцова І.М., Кузьменка А.М., Макаренко Є.А., Насирова І.Р., Шлиги П.С. та інших. Аналіз доступної літератури із проблем інформаційно-аналітичної діяльності свідчить про недостатність уваги до вироблення єдиних підходів у визначенні її змісту, сутності, складових. Зокрема, спостерігаються різноманітні аспекти розуміння інформаційно-аналітичної діяльності як «аналітичних вмінь» (В.О. Сластьонін, Т.В. Абрамова), «аналітичної діяльності» (С.С. Алдишев, Т.В. Вдовіна, С.Ф. Багаутдинова), «інформаційно-аналітичного забезпечення» (О.В. Пархоменко), «інформаційної аналітики» (Г. Артамонов, Д. Блюменау, Г. Гордукалова, І. Давидова, І. Кузнєцов, Ю. Курносів, П. Конотопов, Г. Сілкова, Н. Сляднева).

За останні десятиліття аналітична діяльність, її методи та технічні засоби динамічно розвиваються, реагуючи на соціально-економічні, політичні та інші зміни в житті суспільства, складність і різноманітність, постійний ризик, накопичення нових знань та інформації. Все це змушує використовувати знання про аналітичну діяльність для оцінки реальної ситуації, яка стає основою для прийняття рішень у різних галузях економіки.

Метою статті є розкриття поняття гносеології, огляд наукових підходів до пізнання засад аналітичної діяльності в історичному контексті та розробка пропозицій щодо формування нової парадигми аналітичної діяльності у напрямку поєднання методологічного, організаційного й технологічного забезпечення інформаційно-аналітичної роботи для прийняття оптимальних управлінських рішень.

Наприкінці минулого століття у світовій економічній науці розпочався гносеологічний бум, що зумовлено, насамперед, прогресивним розвитком сучасної дійсності у напрямку інформатизації суспільства. А саме, настав час теоретичної рефлексії, коли об'єктом пізнання стає не сама господарська реальність, а знання, що її описують. В сучасній філософській і психологічній літературі термін „рефлексія” досить поширений, проте більшість його гносеологічних характеристик обмежується уявленнями, які співвідносяться з дослівним перекладом цього слова з латини – „повернення назад” для заглиблення у те, що відбулось, і на цій основі пізнання найпотаємніших глибин буття через активність людини. За визначенням І. Канта, рефлексія містить основу можливості об'єктивного порівняння уявлень одного з іншим. Транс-

цендентальна рефлексія пов'язує погляди з апіорними формами чуттєвості, розсуду і науки, що контролює об'єкт [1].

Гносеологія (від грец. γνῶσις – знання і λόγος – вчення, наука) – це розділ філософії, у якому з'ясовуються соціально-практична природа пізнання дійсності, його рівні, методи, форми, закономірності, можливості, труднощі та суперечності. З точки зору сучасної наукової гносеології, процес пізнання дійсності здійснюється в процесі взаємодії суб'єкта і об'єкта. Ці поняття є визначальними у теорії пізнання. Суб'єкт – це людина, але не будь-яка, а лише та, котра здатна пізнавати, активна, творча, цілеспрямована. Об'єкт – це та частина об'єктивної дійсності, на що спрямована пізнавальна діяльність людини. Наслідком взаємодії суб'єкта і об'єкта є пізнавальний (гносеологічний) образ того, що пізнається. Образ цей суб'єктивний за формою і об'єктивний за змістом, джерелом [2].

У філософії важливим принципом, що використовується в гносеології є принцип історизму, який означає розгляд предметів, явищ чи процесів у їхньому розвитку, змінах, саморусі: як явище виникло, які етапи у своєму розвитку пройшло і чим стало. Зокрема, Т. Кун у своїй праці виявив, що історизм може виконувати функцію методу та методологічної підвалини формування певної "парадигми" [3].

У зв'язку з цим принцип історизму ставить перед дослідником гносеологічних основ ряд імперативних, обов'язкових вимог, а саме [4]:

- 1) якісна, сутнісна ретроспективність дослідження;
- 2) розгляд передумов виникнення того чи іншого явища;
- 3) розгляд явища з точки зору його розвитку як закономірного процесу;
- 4) виділення в розвитку явища певних етапів (стадії, фази, періоди), з'ясування їх особливостей, відмінностей;
- 5) визначення напряму розвитку явища, його характер (прогресивний, регресивний, гармонічний, дисгармонічний, динамічний, статичний і т.п.);
- 6) розкриття основної тенденції розвитку системи з метою передбачення її майбутнього;
- 7) вивчення історії понятійного апарату певного явища, чи системи стосовно зміни їх змісту, який вони мали колись і мають тепер;
- 8) застосування до пізнання основних законів і принципів діалектики.

Отже, процес пізнання того чи іншого явища, якщо він здійснюється з точки зору науки, знаходиться у нерозривному зв'язку з процесом його історичного розвитку. Гносеологія лише в тому разі може відобразити сутність і закономірності розвитку того чи іншого явища, коли останнє розглядається з точки зору того, як воно виникло, які етапи у своєму розвитку пройшло і в що перетворилося в результаті. Тому гносеологія аналітичної діяльності повинна розкривати історію, закономірності її розвитку, а звідси і саму сутність.

З аналітичною діяльністю С. Рубінштейн пов'язує процес мислення, що включає аналіз проблемної ситуації, відтворення знань, необхідних для розв'язання задачі, перенос засвоєних способів дій. Розкриваючи роль аналітичної діяльності при вивченні певних об'єктів, він підкреслював, що "об'єкт у процесі мислення включається у все нові зв'язки і в силу цього виступає у всіх нових якостях, які фіксуються у нових поняттях; із об'єкта таким чином як би вичерпується новий зміст; він як би повертається кожен раз іншою своєю стороною, в ньому виявляються нові властивості" [5, С. 98-99].

Аналітична діяльність має давню історію та нерозривно пов'язана із процесом інтелектуального розвитку людства. Починаючи з античних часів, виникли певні категорії людей, для котрих процес перероблення знань став однією з найважливіших складових їхньої професійної діяльності, ефективність якої також значною мірою залежить від того, наскільки вдало існуючі в суспільстві засоби комунікації забезпечують їхню інформаційну діяльність.

Розгляд праць вітчизняних і зарубіжних вчених показав, що серед вчених загалом аналітична діяльність розуміється як вчення про:

- методологічну основу процесу опрацювання інформації;
- методологію пізнання, що використовує для одержання нового знання як чітко наукові, так й інтуїтивні методи;
- сутнісне знання про процеси реального світу;
- засіб перетворення інтуїтивних подань у логічний, раціональний план мислення;
- форму наукового знання, що застосовується в процесах управління, на-самперед – для вироблення управлінських рішень;
- сукупність методів, за допомогою яких можна виявляти прихований зміст у текстах та реальних соціально-політичних і економічних процесах;
- ядро науково-дослідної роботи;
- потужний шар інтелектуальної культури, використовуваний елітою будь-якого суспільства для управління соціумом;
- стислу назву інформаційно-аналітичної роботи;
- процес узагальнення й аналізу розрізнених, неповних і часто суперечливих даних про обстановку;
- процес систематизації змісту за допомогою схематизації, конструювання й моделювання сутнісних елементів і зв'язків;
- процес поділу об'єкта на складові частини й наступне синтетичне об'єднання їх у певну систему;
- принцип конструктивного спрощення для виявлення форм взаємодії елементів цілого й розкриття внутрішньої структури будь-якого об'єкта вивчення тощо.

В праці Ю. Курносова і П. Конотопова аналітична діяльність тлумачиться як синонім поняття «аналітика» і розглядається як вчення, що поєднує три найважливіших компоненти: знання про методологію інформаційно-аналітичної роботи, знання про організаційне забезпечення цього процесу й

знання про технологічно-методологічне забезпечення розроблення та створення інструментальних засобів для її ведення. На основі цього надається таке її визначення: "Аналітика – це вчення про сукупність принципів методологічного, організаційного й технологічного забезпечення індивідуальної й колективної розумової діяльності, що дає змогу ефективно опрацювати інформацію з метою вдосконалення якості наявних і придбання нових знань, а також підготовки інформаційної бази для прийняття оптимальних управлінських рішень" [6, С. 28].

За такого підходу можна стверджувати, що аналітика як вчення:

- 1) отожднюється з логікою наукового дослідження;
- 2) розглядається як засіб підготовки діагнозу ситуацій;
- 3) виступає як засоби отримання інформації при виробленні політики або як основне джерело стратегічної інформації.

Гносеологія аналітичної діяльності суб'єктів господарювання в сучасних умовах розкриваються через розуміння складових "інформаційна" та "аналітична". Це певною мірою підтверджується, зокрема, тим, що "об'єднання інформаційних і аналітичних методів діяльності в один технологічний процес інформаційно-аналітичного забезпечення надає можливість визначити принципи інформаційної аналітики" [7, С. 110].

Важливим є те, що інформаційні методи аналітичної діяльності є основою для аналітичних, поєднання яких розкриває нові можливості перед суб'єктами господарювання. Інформаційні та аналітичні вміння виконавців інформаційно-аналітичної роботи забезпечують ефективність аналітичної діяльності суб'єктів господарювання. Зокрема А.В. Горячов, серед найважливіших умінь роботи з інформацією та отримання нового знання виділяє такі:

- вміння визначати можливі джерела інформації та стратегії їх пошуку;
- вміння аналізувати отриману інформацію, використовуючи різноманітні схеми, таблиці для фіксації результатів;
- вміння оцінювати інформацію з точки зору її достовірності, точності, корисності для вирішення проблеми (завдання);
- вміння визначати потребу в додатковій інформації, отримувати її, якщо це необхідно;
- вміння використовувати результати процесів пошуку: отримання інформації, її структуризація, аналіз та оцінка її надійності в контексті прийняття рішень [8].

Питання теоретичного пізнання аналітичної роботи, способи розкриття її сутності та шляхи одержання нового теоретичного знання розглядаються в працях вчених-обліковців. Слід зазначити, що серед багатьох вітчизняних вчених у сфері бухгалтерського обліку розвиток підходів, прийомів, напрямків аналітичної діяльності та аналітичних досліджень розкривається зазвичай лише через призму ретроспективного встановлення причинно-наслідкових зв'язків між економічними процесами та явищами в господарській діяльності

і пов'язується з поняттям «економічний аналіз». Це пояснюється тим, що основний каркас економічного аналізу як науки сформувався за радянських часів, коли доступ до інформації про зовнішнє середовище був обмежений, а інформація про внутрішнє середовище була непотрібною внаслідок централізованого управління господарськими процесами, що не вимагало прийняття управлінських рішень окремим суб'єктом господарювання.

Питаннями історії розвитку та розкриттям гносеології економічного аналізу займалися українські та зарубіжні вчені: М. Баканов, С. Барнгольд, Ф. Бутинець, В. Ковальов, І. Лазаришина, Є. Мних, М. Чумаченко, А. Шеремет, С. Шкарабан. За твердженням С. Шкарабана та І. Лазаришиної, історично першим видом аналізу був оперативний аналіз фактів господарського життя, а прийомом – порівняння кількостей фактичних і запланованих матеріальних цінностей. До історично обумовлених підходів, що формували джерела науки «економічного аналізу», ці автори відносять наукові школи, які різносторонньо описували закономірності управління виробничими процесами, організацією виробництва та праці в умовах експлуатації найманих працівників [9].

Необхідно підкреслити, що специфіка запропонованого на сьогоднішній день вітчизняними вченими образу науки «економічний аналіз» полягає в тому, що логіко-методологічні фактори втратили свою надісторичну нормативність і стали функціонально залежними від вирішуваних власних проблем і панівного у даний історичний період способу діяльності наукового співтовариства.

Сучасний етап розвитку теорії управління в інформаційному суспільстві зумовив виокремлення біхевіористичного, соціального, системного, ситуаційного та процесного наукових підходів, які вимагають зміщення пріоритетів в сторону підвищення ефективності інформаційного забезпечення через дотримання якісних характеристик корисності економічної інформації. Це стає можливим за умов видобування максимальної кількості релевантної інформації із даних [10] та виробництва нового знання на основі перероблення наявної інформації [11].

За останні десятиліття аналітична діяльність, її методи та технічні засоби динамічно розвиваються, реагуючи на соціально-економічні, політичні та інші зміни в житті суспільства, складність і різноманітність, постійний ризик, накопичення нових знань та інформації. І якщо раніше «економічний аналіз господарської діяльності» застосовувався лише як самостійний напрям вчення про знання, як вимірювати господарські факти та здійснювати пошук резервів, то сьогодні в інформаційному суспільстві все частіше до нього додається слово "інформація" і він вживається вже як новий термін: вчення про інформаційно-аналітичне забезпечення управління господарською діяльністю. Все це змушує використовувати аналітичну діяльність для оцінки реальної ситуації, яка стає основою для прийняття рішень у різних галузях.

Слід зазначити, що теоретичні аспекти формування нової парадигми та зміни філософії економічного аналізу досліджувалися і розкриті у працях Є. Мниха, який вважає, що концептуальну основу сучасного економічного аналізу повинна складати єдність методологічного й організаційного забезпечення прийняття і оцінки ефективності виконання управлінських рішень у часі та просторі зміни та розвитку економічних систем будь-якого рівня [12].

Отже, розвиток і становлення сучасної теорії, методології та практики аналітичних досліджень господарських процесів пропонується розглядатись через розкриття концепції інформаційно-аналітичного забезпечення управління суб'єктами господарювання у напрямку вироблення інформаційно-аналітичних продуктів в інтересах конкретних споживачів.

Труднощі пізнання, визначення можливих та необхідних шляхів розвитку суспільства підсилюються зміною уявлень про парадигми соціально-економічного розвитку, переглядом підходів до їх пояснення й опису. Стрімкий розвиток систем поширення інформації, технологій підготовки й ухвалення рішень стимулює аналітичну діяльність і програмування функцій керівництва. За цих обставин украй важливим стає розвиток академічного знання, піднесення його до відповідного практичним завданням рівня, розробка способів використання ним нових знань та інформації.

Для діяльності сучасних підприємницьких структур важливим є не стільки своєчасне ознайомлення з первинною інформацією (фактами, подіями), скільки виявлення проблемних ситуацій і прогнозування розвитку подій, тому основні процеси аналітичної діяльності суб'єктів господарювання завжди будуть пов'язані із створенням та поширенням саме вторинної інформації.

Передбачення шляхів розвитку ситуації потребує узагальнення відомостей та їхньої оцінки. Тому в сучасних умовах господарювання аналітична діяльність повинна здійснюватися на двох рівнях: інформаційному й аналітичному, які становлять діалектичну єдність. На інформаційному рівні повинна відбуватися систематизація зібраних матеріалів з метою зробити їх прийнятними для огляду, компактними для аналізу. При цьому в процесі семантичної обробки даних розрізнені дані мають бути перетвореними на закінчену інформаційну продукцію.

Аналітичний рівень – це творча складова частина аналітичної діяльності і являє собою стан і процес розумової діяльності. Вона призначена для оцінки інформації і підготовки та прийняття управлінських рішень. Аналітичний рівень діяльності як процес пізнання об'єктивної реальності здійснюється за законами діалектики, формальної логіки, із застосуванням загальнонаукових методів дослідження. Сучасний зміст аналітичної діяльності суб'єктів господарювання становить приведення розрізнених зведень у логічну систему залежностей (просторово-часових, причинно-наслідкових), що дозволяють правильно оцінити як усю сукупність фактів, так і кожного з них окремо та виробити аналітичний продукт в інтересах конкретного суб'єкта підприєм-

ницької діяльності. При цьому успішність управлінської діяльності обумовлюється аналітичними навичками.

Сучасні аналітичні дослідження господарських процесів – це складна комплексна діяльність, що опирається як на природний інтелект, так і на комп'ютерні технології оперування інформаційними масивами та методи математичного моделювання процесів. При цьому інформаційна аналітика виконує насамперед завдання якісно-змістовного перетворення інформації, функціонально перетинаючись у цьому плані з науковою (виробництво нового знання) й управлінською (розроблення варіантів рішень, сценаріїв) діяльністю, тому перспективами подальших досліджень є розробка принципів інформаційної аналітики у системі підприємництва.

1. Кант И. Критика чистого раз ума [Текст] / пер. с нем.; предисл. И. Евлампиева). – М. : Эксмо; СПб. : Мидгард, 2007. – 1120 с.
2. Цофнас А. Ю. Гносеология [Текст]. – К. : Алеута, 2005. – 232 с.
3. Кун Т. Структура научных революций [Текст] / пер. с англ. – М. : Прогресс, 1975. – 288 с.
4. Буслинский В. А., Алексеев В. Ю., Скрипка П. И, Кусок Л. М. Философия. Навчальний посібник [Текст]. – К. : КСУ, 2002. – 384 с.
5. Рубинштейн С. Л. О мышлении и путях его исследования [Текст]. – М., 1958. – 147 с.
6. Курносоев Ю. В. Аналитика, методология, технология и организация информационной аналитической работы [Текст] / Ю. В. Курносоев, П. Ю. Конотопов. – М. : РУСАКИ, 2004. – 512 с.
7. Пархоменко В. Д. Інформаційна аналітика у сфері науково-технічної діяльності : монографія [Текст] / В. Д. Пархоменко, О. В. Пархоменко. – К.: УкрІНТЕІ, 2006. – 224 с.
8. Горячов А. В. О понятии «информационная грамотность» [Текст] // Информация и образование. – 2001. – № 8.– С. 14-16.
9. Шкарабан С., Лазаришина І. Концептуальні засади історії розвитку економічного аналізу [Текст] // Економічний аналіз. – 2007. – Випуск 1 (17).– С. 9-18.
10. Пушкашу Д. И. Информационно-аналитическая работа как процесс семантической обработки данных [Электронный ресурс] / Д. И. Пушкашу. – Режим доступа: tiaga.narod.ru.
11. Сляднева Н. А. Информационно-аналитическая деятельность: проблемы и перспективы [Текст] / Н. А. Сляднева // Информационные ресурсы России. – 2001. – № 2. – С. 14-21.
12. Мних Є. Цільові спрямування сучасного економічного аналізу [Електронний ресурс] // Наукові записки. – 2006. – Випуск 16. – Режим доступу : http://www.library.tane.edu.ua/images/nauk_vydannya/TCKobd.pdf

Рецензент: д.е.н., професор Свірко С.В. (ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», м. Київ)